

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Szász Antónia

Progresszív judaizmus Magyarországon

Identitás-(re)konstrukció reform zsidó közösségben

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. A. Gergely András CSc
az MTA PTI tudományos főmunkatársa
főiskolai tanár, egyetemi oktató

Budapest, 2010

Szociológia és Társadalompolitika Intézet

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Szász Antónia

Progresszív judaizmus Magyarországon

Identitás-(re)konstrukció reform zsidó közösségben

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. A. Gergely András CSc
az MTA PTI tudományos főmunkatársa
főiskolai tanár, egyetemi oktató

© Szász Antónia

Tartalomjegyzék

1. Kutatási előzmények és a téma indoklása	4
1.1. Problémafelvetés	4
1.2. A vallás és a vallásosság megközelítése egy szekuláris világban	4
1.3. A vallásosság vizsgálata	5
1.4. Identitás szociológiai megközelítésben	6
1.5. Zsidó identitásstratégiák és identitásválasztási lehetőségek.....	7
1.6. Kutatási kérdések, problémakörök és előzetes várakozások.....	8
2. Felhasznált módszerek	11
2.1. A kutatás elméleti modellje	11
2.2. Adatgyűjtési módszerek	11
2.3. Az adatok elemzése	13
3. Az értekezés eredményei.....	14
3.1. A progresszív judaizmus kialakulásának társadalmi motívumai.....	14
3.2. Az irányzat hazai megjelenésének társadalmi körülményei.....	14
3.3. A progresszív irányzat hazai helyzetének alakulása	15
3.4. Mi jellemzi a progresszív zsidó identitásopciót és kik számára vonzó	17
3.5. A progresszív irányzat és a két közösség helye és szerepe a hazai zsidóságban	20
3.6. A zsidó vallási-kulturális hagyományhoz való visszatérés értelmezése	21
4. Főbb hivatkozások.....	22
5. A témakörrel kapcsolatos saját publikációk.....	27

1. Kutatási előzmények és a téma indoklása

1.1. Problémafelvetés

A Szim Salom Közösség a progresszív judaizmus első hazai intézménye, élén egy női rabbival. A '90-es években végzett első terepmunkám alkalmával észrevettem, hogy a vallási tevékenységet is végző szervezethez nagy arányban csatlakoztak nem vallásos emberek is. A Szim Salom integrációs törekvéseit határozott elutasítás fogadta más zsidó vallási szervezetek részéről hagyományostól eltérő ideológiájuk és gyakorlatuk miatt, amely mögött egyéb (alapvető) okok rajzolódtak ki. Célul tűztem ki, hogy a progresszív judaizmus hazai helyzetének alakulását hosszabb távon kísérem figyelemmel, és feltárom, kik és miért csatlakoznak ehhez a közösséghez, és miért lehet vonzó vallástalan embereknek is. A több mint egy évtizedet átfogó kutatás első eredményei rávilágítottak arra, hogy a progresszív közösséghez való csatlakozás motivációi nem szűkíthetők le a vallásosságra és a valláshoz való visszatérésre. Ezért a kutatás a továbbiakban kiemelt figyelmet fordított annak megismerésére és magyarázatára, hogy milyen tényezők alakítják az egyéni és társadalmi cselekvéseket, és milyen funkciót tölt be a progresszív irányzat és hazai intézményei a hívek életében és a társadalomban.

1.2. A vallás és a vallásosság megközelítése egy szekuláris világban

Európa-szerte nő a vallás iránti szociológiai érdeklődés, jóllehet az adatok a hetvenes évektől kezdve gyors ütemű vallási hanyatlást tükröznek. Valójában az egyházas vallásosságtól eltávolodók egy része „a maga módján vallásos” maradt. (Tomka 1996a) Közben sok új vallási mozgalom és intézmény keletkezett, ahol ismét felépülhetnek és kifejeződhetnek a kollektív identitások. A klasszikus szekularizációs (a vallás modern társadalmakban való elhalását kimondó) elmélet kritikusai épp ezekre az empirikus tapasztalatokra rámutatva fogalmazznak úgy, hogy a vallás szerepe és a valláshoz való viszony alakul át a modern társadalmakban. (vö. Byrnes – Katzenstein 2006; Bögre 2002) A kutatókat ezért ma elsősorban a vallás és a vallásosság társadalmi jelenléte izgatja; az identitásépítésben, közösségteremtésben és a társadalmi-politikai változásokban játszott szerepük, amely során differenciálódik a vallási intézmények, ideológiák szerkezete, típusa, funkciója.

Napjainkban a vallás már nem fogja át az élet minden területét; privatizálódik, egyre inkább egyéni választás kérdésévé és szubjektívvé lesz. (Berger – Luckmann 1975; Tomka 2000)

A rendszerváltozás alatt és után idehaza is szemtanúi lehettünk a szekularizáció fokozódásával párhuzamosan megjelenő (újra)vallásosodási hullámnak, ami nem mindig jelenti a vallási-

kulturális hagyomány teljes rendszerének felélesztését. (vö. Földvári 2003: 21) Éppen a vallás általános társadalmi érvényességének megszűnéséből eredő gondolat az, hogy az egyén adott esetben nemcsak vallásosságáról, hitéről, hanem annak tartalmáról és jellegéről is dönthet, s ennek folyományaként nem kell szükségképpen elfogadnia egy teljes vallási kínálatot, hanem maga válogathat belőle tetszése szerint, „à la carte”. (vö. Dobbelaere 1993, Földvári – Rosta 1998) Igaz ez a hazai zsidóság tekintetében is, amint ezt alátámasztják Kovács András és munkatársai (Kovács 2002), továbbá Papp (2005) és Vincze (2006) kutatási tapasztalatai.

A progresszív judaizmus egy reformer vallási mozgalom, amely nem mint megújuló vallási forma és tartalom érdekes, hanem a megújulás oka és körülményei, illetve az, ahogyan konstruálódik, s amilyen funkciókat betölt egy közösség életében, illetve a társadalomban.

A társadalmi-kulturális környezet változásai hatással vannak a vallás egész kulturális rendszerére. Korunk ideológiai áramlatai, elvárásai a vallás területére is beáramlanak, és bizonyos átalakulásokat vonnak maguk után a hitrendszerben, a liturgiában, a vallási szervezetben. Új szempontok és hangsúlyok jelennek meg a hitben, a vallásgyakorlat új formái alakulnak ki, és az egyének egyre aktívabban bevonódnak a vallási szervezet életébe, munkájába és döntéseibe. (vö. Tomka 2000) A progresszív judaizmust és hazai intézményeit ezért vizsgáltam ideológiai, egyéni és intézményi szinten: kiemelve a társadalmi hatásokat és folyamatokat, egyéni és intézményi motívumokat, társadalmi cselekvéseket; és a mozgalom helyét és szerepét nem egyedüliségében, hanem kontextusában próbáltam megragadni.

1.3. A vallásosság vizsgálata

A vallásosság mérésére vonatkozóan sokféle elgondolással találkozunk. Tomka (2000) három fő irányt különít el. Az első az önbesorolás, amely hiteles, de nehezen értelmezhető eredményt ad (mivel nem egyértelmű, mit ért a válaszadó vallásosságon). A második a vallásosság különféle megnyilvánulásainak összegyűjtése, amelyekből többváltozós statisztikai módszerek segítségével következtetéseket lehet levonni. A harmadik a vallásosság dimenzióinak egyenkénti mérése, amely a kutatók szerint viszonylag objektív eredményre vezet. (vö. Szántó 1998) A többdimenziós megközelítés abból a felismerésből indul ki, hogy a vallás és a vallásosság az élet és a kultúra különböző szféráiban jelenhet meg, anélkül, hogy az egyik területen való kifejeződése determinálná egy másik területen való megjelenés szükségességét vagy intenzitását. A különböző dimenziók nem összemérhetők, és így nem is összegezhetők. A vallásosság dimenzióinak megragadására és mérésére többféle modell létezik. Az empirikus vallásszociológia történetében mérföldkőnek számító Glock és Stark (1965) vallási modellje öt dimenziót határol el: 1. a hit (ideológiai, kognitív

dimenzió); 2. vallásgyakorlat (rituális dimenzió); 3. vallási érzés, élmény (élmény- és tapasztalati dimenzió); 4. vallási ismeretek és szemléletmód (intellektuális dimenzió); és 5. a mindennapi élet és magatartás vallásossága (következmény dimenzió). Egyes szerzők megemlítik még az emberi kapcsolatokat övező dimenziót, és ezen belül a vallási közösséghez tartozást (kapcsolati-közösségi dimenzióknak nevezhetjük). Dobbelaere és Jagodzinski (1995) kitér az egyházhoz való kötődésre, az átmeneti rítusok igénylésére is. Az átmeneti rítusokban való részvétel és bizonyos hagyományelemek felvétele fontos indikátorai a tágabb értelemben vett vallásosságnak.

A vallási eredetű ünnepek és szokások megtartása azonban nem feltételez vallásos hitet, vallásos önbesorolást. A zsidóságban sem mindig korrelál a vallásos érzet és a vallási-kulturális gyakorlat. Emiatt a vallásos-szekuláris önbesorolás kérdésével a kortárs zsidóság több kutatója is foglalkozik. (Graham 2003; Miller et al. 1996; Kovács 2002) A kutatás során ezért a vallásosság különböző dimenziókban megnyilvánuló mértékének és jellemzőinek vizsgálata mellett a vallásos önbesorolásra is rákérdeztem, hogy a vallásról való gondolkodásáról és ennek szempontjairól is képet kapjak.

1.4. Identitás szociológiai megközelítésben

Az identitás értelmezésének többféle megközelítése van. Egy részük megkülönböztet személyes (belső), illetve társadalmi identitást, más részük nem tesz ilyen különbséget. Pataki (1988: 206–207) tipológiájának egyik típusát az ún. én-hangsúlyú (az én-állandóság érzését, folytonosságának megőrzését vizsgáló) megközelítések alkotják. A másik típusba a helyzeti vagy szituatív identitáselméletek tartoznak, amelyek az identitás felépülését interakciókban tételezik és szemlélik (mint Mead, Goffman, Krappmann). A harmadik típusba a strukturális elméletek kerülnek, amelyek az identitás alakulását a társadalmi környezet és a társadalom aktuális struktúrája hatásainak összefüggésében vizsgálják (pl. Erikson és Turner megközelítése). Az identitáselméletek egy része a személyes identitás formálódásával és az erre ható külső és belső hatásokkal foglalkozik (pl. Erikson), más részük a társadalmi identitásával, a csoportazonosulás folyamataival (pl. Turner, Tajfel).

A társadalmi identitás valamilyen társadalmi csoporthoz tartozásból, a csoportról alkotott tudásból és a hozzá fűződő érzelmekből, értékrendbeli kötődésekből táplálkozik, történetisége van és társadalmi interakciók során konstruálódik. (vö. Krappmann 1980; Kovács 2004; Pataki 1980, 2001; Tajfel 1980; Turner 1980) Hall (1997) a „kulturális” identitás kialakulását a személyiség belső magja és a társadalom közötti interakció folyamatában gondolja el. Több kutató (pl. Tajfel, Turner) rámutat a társadalmi kategorizáció szerepére a folyamatban, mondván, az egyén társadalmi kategóriák segítségével azonosulva határozza meg identitását, illetve mások így azonosítják, helyezik el a társadalomban. Tajfel (1980) szerint az ember „érzelmileg is minősített

társadalmi csoport tagja” kíván lenni, ezért igyekezik olyan csoportot, vonatkoztatási keretet választani, amely hozzásegíti pozitív vonásokkal gyarapítani identitását.

Egy személy társadalmi és személyes identitása változik az időben, és ez különösen belső és külső, társadalmi változásokhoz (vö. Bögre 2002), az emberi élet jelentős mozzanataihoz kapcsolódik, különlegesen kritikus alkalmakhoz, illetve olyan meghatározó eseményekhez, mint a háborúk, üldöztetések, társadalmi-politikai rendszerváltozások. (vö. Mars 1999: 30) Ezek ugyanis nem ritkán erőteljes érzéseket, (első pillantásra talán) váratlan lépéseket idéznek elő az egyéneknél, amelyek végül különféle identitásstratégiákban ölthetnek testet. – E jelenségek, folyamatok a magyarországi zsidóságban is tetten érhetőek. (vö. Kovács 2002)

1.5. Zsidó identitásstratégiák és identitásválasztási lehetőségek

Kovács András (2002a) szerint a holokauszt utáni zsidó identitásstratégiák elemzésére már nem az asszimiláció nyújt megfelelő fogalmi keretet, sokkal alkalmasabb erre Tajfelnek a kisebbségi viselkedésstratégiákról kidolgozott elmélete. Úgy látja, hogy a zsidóság egyes alcsoportjainak viselkedésstratégiáját a XIX. század második felében és a XX. század első évtizedeiben általában két tényező határozta meg: a külső feltételek változása és a korábbi időszakban követett stratégia révén elért társadalmi pozíció. A holokauszt által sújtott zsidóságban a sorsközösség élménye az identitás homogenizálódását mozdította elő (vö. Karády 1992), és megjelentek, illetve felértékelődtek bizonyos identitásopciók (pl. a cionizmus, a kivándorlás). Később a kommunista ideológia kínált bizonyos egyenjogúságot, egyfajta lehetőséget a zsidó stigmától való megszabadulásra azok számára, akik az „elutasítás” stratégiáit választották. A rendszerváltozás időszakában azonban megkérdőjeleződtek ezek a magatartásformák, mivel sokak számára világossá vált, hogy nem vezetnek a stigma megszűnéséhez. Ez az „elfogadás és átértékelés”, illetve a zsidó identitás újrakonstruálásának stratégiájára ösztönzött egyes zsidó személyeket és csoportokat. (Kovács 2002a: 15–16)

Napjainkban többféle identitásválasztási lehetősége van a magyar zsidóságnak. Az identitásopciók nem lehatároltak (vallási, kulturális, nemzetiségi, etnikai opcióra), egymásba fonódnak, folyamatosan változnak, jelennek meg újabbak. A vallási opció maga is igen heterogén, a különböző irányzatok sajátos jellemzői, elfogadottságuk, valamint az általuk felkínált identitásstratégiák, a hagyományhoz való viszonyulásuk eltérése okán.

Hazánkban a rendszerváltozás időszakában és azt követően indult el a valláshoz, itt jelesül a zsidó valláshoz való visszatérés társadalmi szinten érzékelhető (több) hulláma, csoportszintű identitások kialakítása, illetve a hagyományok felé fordulás. (vö. Kovács 2002; Papp 2005; Vincze 2006) Hobsbawm (1993) rávilágít arra, hogy általánosságban is érzékelhető az ösztársadalmi

identitásból a csoportidentitás(ok)ba való visszahúzódás, a gyökerek iránti keresés, a hagyományok ápolása. A (vallásban gyökerező) hagyomány felé fordulás tehát nem szűkíthető le a korábban marginalizált vallásos opció felértékelődésére, hanem – vélhetően és az empirikus kutatások során tetten érhetően – sokrétű társadalmi funkciói vannak.

A hazai zsidóság nagy része nem vallási, vagy nemzeti kisebbségi alapon határozza meg zsidóságát. Kovács (1992: 289) leírja, hogy a legtöbb identitáskereső zsidó önazonossága pozitív tartalmát etnikai identitásként határozza meg. A közös történelmi múlt, a szépnek tartott tradíciók, a történelem során és a jelenben megélt sorsközösség, valamint egyéb (etnikai jellegű) tényezők, és az ezek révén kialakuló összetartozás, illetve az etnikai csoporthoz tartozás érzéseként. Megnyilvánulhat a zsidó kultúrához és történelemhez, a zsidó tradícióhoz, Izraelhez való pozitív viszonyulásban, zsidó témák iránti érdeklődésben, és kiegészülhet további elemekkel – ilyen például a házastársi endogámia, a kapcsolati homofília, a zsidó kultúra fogyasztása, a zsidó tradíciók őrzése, zsidó ünnepek megtartása, a zsidó tudósok, hírességek teljesítménye, vagy saját zsidósága feletti büszkeség.

Az etnikai identitás tartalmában igen sokszínű. Miller (2003) két fő típusát körvonalazza. Az egyik ún. mentális etnicitáson alapul, a zsidó önazonosság érzetén, illetve a zsidósághoz tartozás érzésén. A másik ún. viselkedésszerű, illetve szociális etnicitáson alapul, amelynek cselekvésben és társadalmi kötődésekben, viszonyulásokban megnyilvánuló jegyei vannak, mint az érdeklődés, gyereknevelés, illetve közösségi tagság, zsidó szokások gyakorlása.

Az etnikai összetartozás érzése, a közös tulajdonságok, tapasztalatok önmagukban még nem vezetnek közösségek kialakulásához, csupán megkönnyítik a közösségképződést. (Weber 1992: 1/2. 96; Kovács 2004: 228–229; vö. Brubaker 2001) Ezért vizsgálat tárgyává kell tenni az egyéni és társadalmi cselekvéseket alakító tényezőket.

A kutatás kiemelt célja tehát feltárni a progresszív szervezetek által kínált identitásopció(ka)t, az egyéni és kollektív választások mögött húzódó okokat, valamint az identitásépítés mikéntjét, tartalmi vonásait, és ebben a zsidó vallás és hagyomány szerepét, funkcióit.

1.6. Kutatási kérdések, problémakörök és előzetes váradkozások

Mivel kutatásom alapvetően feltáró (tények, mozgatórugók és az összefüggések mélyebb struktúráinak feltárására irányuló) és értelmező jellegű, így kutatási stratégiám induktív logika alapján építkezik. Ennélfogva célja elsősorban nem hipotézisek tesztelése, hanem empirikus adatok alapján összefüggések keresése, értelmezése. (vö. Babbie 1998: 70–87) Kutatási kérdéseimhez kapcsolódóan ezért a disszertációban a kutatási felületeket, problémaköröket, megközelítési szempontokat tisztáztam (vö. Mason 2001), és bizonyos előfeltevéseket, előzetes

várakozásokat fogalmaztam meg. Kutatási kérdéseim részben terepspecifikusak, a megfigyelt közösség és irányzat jellemzőiből, illetve első terepmunkám megfigyeléseiből, következtetéseiből adódnak, másrészt a kortárs zsidókutatás, identitás- és valláskutatás elméleti megközelítéséből és empirikus eredményeiből merítenek vizsgálati szempontokat.

A vallásszociológia legalapvetőbb kérdését – amely arra irányul, hogy mi a vallás szerepe a társadalomban – a hazai progresszív judaizmussal kapcsolatban is feltettem:

Mi a zsidó vallás és a progresszív irányzat szerepe a magyarországi zsidóságban, illetve a zsidó kötődéssel rendelkező emberek identitáskonstrukciójában?

A kérdést történeti perspektívában, társadalmi kontextusba ágyazottan, egyéni, intézményi, közösségi és társadalmi szinten vizsgáltam. Górcső alá vettem az irányzat kialakulását, elterjedését, hazai megjelenését és ennek társadalmi körülményeit. A zsidó vallás és az irányzat szerepét egyrészt a hazai közösségek elképzelése, az általuk deklarált és vágyott célok, másrészt a közösségekhez csatlakozók elbeszélése és véleménye alapján igyekeztem körvonalazni. Társadalmi fogadtatásának jellemzésekor a külső, zsidó környezet viszonyulását is feltártam és elemeztem.

A kutatás főbb kérdései a következők:

- 1.) Melyek a progresszív irányzat megjelenésének és jellemzőinek társadalmi motívumai?**
- 2.) Hogyan, milyen társadalmi körülmények hatására jelent meg a progresszív irányzat Magyarországon?**
- 3.) Hogyan és milyen tényezők hatására alakult a hazai progresszív szervezetek helyzete?**
Vagyis a) elfogadottsága, integrációja, b) társadalmi bázisa, c) erőforrás-ellátottsága?
- 4.) a) Milyen identitásopciót nyújt az irányzat és a két hazai progresszív közösség?**
b) Kik számára és miért vonzó?
c) Miként jellemezhető a közösségekhez csatlakozók identitás-(re)konstrukciója?
 - Milyen tényezők alakítják az egyéni és társadalmi cselekvéseket?
 - A közösséghez való csatlakozás óta hogyan változott a tagok zsidó önazonosságának tartalma, belső megélésének ereje, külső felvállalásának és reprezentálásának jellemzői – és ezek milyen okokra vezethetők vissza?

Előzetes várakozásaim:

- A progresszív szervezetek elfogadottságának növekedése, a zsidó párbeszédbe való bevonódása elsősorban nem belső, közösségi okokra vezethető vissza, hanem külső, társadalmi (a zsidó vallási és világi mezőben bekövetkező) változásokra.
- A progresszív ideológia feltehetően bizonyos társadalmi státuszú és felfogású embereket inkább vonz: jobbra értelmiségieket, s azokat, akik a vallási életben is igénylik az egyenjogúságot, a szabad gondolkodás és választás jogát. A zsidó tradíció iránt érdeklődő, de attól korábban elzárt, vegyes házasságban élő vagy vegyes származási hátterű, zsidó kötődésű emberek szimpatizálnak vele.
- A csatlakozást ma sem (vagy nem csupán) a vallásosság motiválja elsősorban. Kiemelten fontos az ismeretszerzés, a sajátélmény és a közösségiség lehetősége.
- Az újonnan csatlakozó fiatalok között határozottabb igény van a spiritualításra is.
- A progresszív zsidók kezdetben a rituális és intellektuális dimenziót tartják fontosnak, és ez is dominál, később ezek vonják maguk után a kognitív, majd a tapasztalati dimenzió erősebb szerepét, és idővel hangsúlyosabbá válik a következmény dimenzió is, amely a privát szféra vallásosságát, illetőleg bizonyos vallási-kulturális gyakorlatok privát szférába emelését jelenti.

Amikor az irányzat és a hazai közösségek társadalmi szerepét és kiterjedtségét vizsgálom, általánosabb (elméleti jellegű) kérdésként foglalkozom azzal, vajon miért nem érnek el szélesebb rétegeket, ***miért nem csatlakoznak hozzájuk nagyobb létszámban*** (mondhatni, miért nem aratott hazánkban átütő sikert modern szemlélete és gyakorlata ellenére). Empirikus választ pedig arra a kérdésre keresek, miként vélekednek a közösségekhez csatlakozók az irányzat hazai jövőjéről.

5.) Hogyan látják a közösségek tagjai, szimpatizánsai az irányzat és az adott közösség helyét és szerepét a magyarországi zsidóságban? Miként vélekednek a jövőjéről?

Végül egy elméleti kérdést teszek fel, amelyre az empirikus adatok elemzését követően térek rá:

6.) Milyen elméleti keret lenne alkalmas az empirikus tapasztalatok interpretációjára?

Célom a szakirodalom vonatkozó elméleteinek és téziseinek áttekintésével, az azokra való reflexió során – a hasonlóságok, különbségek, specifikumok figyelembevételével – olyan keretet kialakítani, amelybe a kutatási tapasztalatok értelmezése komplex módon ágyazható be.

2. Felhasznált módszerek

2.1. A kutatás elméleti modellje

A kutatás egymásba fonódó, a társadalom különböző szintjein zajló folyamatok, kölcsönhatások feltérképezésére és értelmezésére vállalkozott, ennél fogva a kutatási stratégiát alkalmasnak ítélt a Barth-féle modell alapján kidolgozni (mintegy a megközelítés, az adatgyűjtés, -feldolgozás és -elemzés vezérfonalaként és rendezőelveként).

A modell mikro-, mezo- és makroszinten, és ezek összefüggéseiben közelíti meg az identitáskonstrukció folyamatait, valamint befolyásoló tényezőit, ami így értelmezhetővé teszi különböző (személyes, csoportszintű, etnikai, kulturális, társadalmi) rétegeit. Mikroszinten a személyes és személyközi tapasztalatok, értékelések, az egyéni élet eseményei és színterei, a személyes identitás, valamint a kollektív identitás(ok) személyes megélése, mezoszinten a csoportképző, közösségteremtő folyamatok, makroszinten a tágabb társadalmi folyamatok, politikai artikulációk ragadhatók meg, és ezeknek a másik két szinttel való interakciója, kölcsönös egymásra hatása fejthető fel. (Barth 1996)

A disszertáció a különböző szinteket nem elszigetelten, hanem reflektáltan, összefüggéseiben, egymásra hatásában mutatja be. A magyar zsidóság elmúlt másfél évszázadának makroszociológiai, társadalomtörténeti vonatkozásaival párhuzamosan a mikrotörténetekbe, a személyes tapasztalatokba és a csoportfolyamatokba is betekintést enged. A progresszív judaizmus hazai intézményesülése mögött az egyéni intenciókból adódó társadalmi cselekvéseket, a szervezeti és közösségi fejlődés hátterében és következményeiben az egyéni aspektusokat is bemutatja. Az egyéni választások motívumainak feltárásakor rávilágít a személyes mellett a társadalmi okokra, a közösségek által kínált identitásopcióra. Az egyéni identitás-(re)konstrukcióval párhuzamosan a kollektív identitásépítés, illetve a közösségépítés folyamataira.

2.2. Adatgyűjtési módszerek

A kutatási probléma összetettsége, különböző aspektusainak empirikus vizsgálata többféle módszer és adatgyűjtési technika alkalmazását tette szükségessé.

2.2.1. Kutatás a progresszív közösségekben

Tekintettel arra, hogy az identitás, illetve a véleményformálás társadalmi konstrukcióként fogható fel, az ennek feltárására irányuló kutatás ontológiai kiindulópontja a konstruktivizmusra

épít, amely szerint mind az egyéni, mind a kollektív identitás, illetve vélemény társadalmilag megformált és szituatív. A kutatás episztemiológiai kiindulópontját az interpretivista paradigma képezi, mivel az egyének identitáskonstrukcióját, illetve a közösséghez csatlakozásuk mozgatórugóit saját interpretációjukon keresztül igyekeztem megérteni. Ehhez a kutatási terephez alkalmazkodó és kellően rugalmas, ún. terepközeli adatgyűjtési módszerek és technikák alkalmazása bizonyult megfelelőnek (beszélgetések, vezérfonal interjúk, strukturálatlan és félig strukturált interjúk, mély- és élettörténeti interjúk, közösségi eseményeken való részvétel, diskurzusok megfigyelése). (vö. Letenyei 2006; Mason 2001) Az alkalmazott adatgyűjtési módszerek kiválasztását nem csak a téma, hanem a közösségek mérete és jellege is meghatározta. A vallásszociológiában a kis vallási közösségek vizsgálatára ugyanis gyakorta használt módszer a megfigyelés, illetve a nagyobb bevonódással járó résztvevő megfigyelés módszere. Ez a fajta kutatás bizalmi kapcsolatot feltételez, és ugyan puha, de másként nem előállítható adatokat és tapasztalatokat generál. (vö. Andorka 2006: 644; Horváth 1995)

A terepmunka során tettem szert egy olyan tapasztalatra, amelyben fontos adatgyűjtési és módszertani lehetőséget láttam. Nem interjúk szituációban, hanem természetes közegükben elhangzott elbeszélésekről van szó. Az új és régebbi tagok bemutatkozásáról, amely során az elbeszélő összefoglalja, újrakonstruálja élettörténetét, vagy annak fontosnak tartott részleteit. Kiderül belőle, milyen családból származik, mi a foglalkozása, hogyan fedezte fel a zsidóságát, miként élte meg zsidó önazonosságát, és ez hogyan változott az idők során. Elmondja, hogy került kapcsolatba a közösséggel, mi keltette fel az érdeklődését.

Ezek az én-elbeszélések a narratív élettörténeti interjúktól több szempontból eltérnek, de sok tanulsággal szolgálnak. Nem a kutatónak, hanem a közösségnek szólnak. A történet megalkotásakor az elbeszélő számot vet a közösség elvárásaival, várakozásaival, visszatérő témákat (pl. hogyan tudták meg, hogy zsidók) és újszerű, akár különleges elemeket sző bele. Az elbeszélés monológként indul, és interaktív párbeszédként folytatódik: a közösség tagjai is kérdeznek, megjegyzéseket fűznek az elmondottakhoz, felidéznek saját tapasztalataikat, érzéseiket. Ezeken az alkalmakon tehát a narratíva diskurzusban folytatódott, a személyes életút a közösség életébe folyt, a zsidó önazonosság érzése egy zsidó közösség felé mobilizálta az egyént, vagyis az érzésből társadalmi cselekvés lett, a személyes és a kollektív identitás (alakulásának folyamata) összefonódott.

2.2.2. Kutatás a közösségekhez való viszony alakulásával kapcsolatban

A progresszív közösségek „kemény” tény- és számadatait (partnerségek, szervezeti tagság, együttműködések, taglétszám, támogatások) hivatalos dokumentumok, APEH statisztikák, illetve

tematikus interjúk alapján gyűjtöttem. A hivatalos állásfoglalásokat tartalmazó dokumentumok egy része megjelent a zsidó sajtóban, más részük a hivatalos levelezések anyagában megtalálható (illetve a közösségek hírlevelében is megjelent).

A hivatalos vélemények, diskurzusok, írott (on- vagy offline) közlések elemzésére azért fordítok különös figyelmet, mert ezek a nyilvánosság fórumaiként a közvéleményre, az egyéni- és csoportvéleményekre egyaránt meghatározóak mind információtartalmukat, mind hangvételüket, attitűdjüket, érvrendszerüket, értéktársításait illetően.

A hivatalos állásfoglalások 1998-tól kezdődően teljes körűen feldolgozottak. A zsidó kerekasztalok és az online fórumok szövegeit 2005-től gyűjtöm teljes körűen. Szisztematikus feldolgozásuk folyamatban van, elemzésük közreadása későbbi terveim között szerepel. Az eredmények egy része megjelent írásaimban, és felhasználtam a disszertációban is.

2.3. Az adatok elemzése

Az adatok elemzését a fentebb vázolt Barth-féle modell szerint végeztem el.

A több évet átfogó kutatás lehetővé tette a változások megfigyelését, értelmezését, és így egy longitudinális elemzés elkészítését.

A megfigyelések, beszélgetések, interjúk, írásos dokumentumok forrásanyagából származó „puha” adatok közötti összefüggéseket kvalitatív interjú- és tartalomelemzés módszereivel elemzem, amelyet bizonyos pontokon kiegészítenek a tényfeltárás „kemény” adatai alapján készített statisztikák. A progresszív közösségek helyzetét és a hozzájuk való viszony alakulását hivatalos dokumentumok, on- és offline közlések, kerekasztal-beszélgetések alapján a dokumentum- és tartalomelemzés módszerével vizsgáltam.

A kvalitatív módszerekkel végzett mélyfúrások érzékeny, színes tapasztalatokat hoznak. A közösségekben végzett kutatási eredményeim érzékletesek, de lokálisak, terepspecifikusak.

Ha az általánosítás, vagy összehasonlítás igényével akarunk fellépni, folyamatosan ki kell tekinteni a kutatás terepéről, nem terepspecifikus tendenciákkal, kutatási eredményekkel is kell foglalkozni, illetve kissé eltávolodva kell visszatekinteni rá. A kutatásnak az adatforrások gyűjtésétől az elemzésig egyszerre kell émiikusnak és étikusnak lennie. (vö. A. Gergely 2005; Letenyei 2006) A progresszív közösségekre vonatkozó tapasztalatokat ezért a makroszociológiai kontextus figyelembevételével, és a vonatkozó szakirodalom alapján tágabb társadalmi folyamatok fényében igyekeztem komparatív és reflexív módon interpretálni.

3. Az értekezés eredményei

3.1. A progresszív judaizmus kialakulásának társadalmi motívumai

A progresszív judaizmus gyökerei a felvilágosodásig nyúlnak vissza. Liberális és reform ágai a XIX. században alakultak ki. A szabadelvű irányzat szemléletében és gyakorlatában igyekezett a zsidó hagyományörzést a modern élet felfogásával és kívánalmaival összeegyeztetni, így az asszimilációs nyomás közepette alternatívát kínált a teljes zsidó identitás- és hagyományvesztéssel szemben. A nyugati világban gyorsan elterjedt, és a legnépesebb zsidó vallási irányzattá nőtt.

A vallási megújulás gyökerénél makroszinten bekövetkező társadalmi-kulturális változások állnak, illetve mikroszintű átalakulások: a vallási megújulást képviselő csoportok társadalmi helyzetének, értékeinek és értékítéleteinek, intencióinak megváltozása. A vallási megújuláshoz vezető, világszerte tapasztalható motívumok közül kiemelendő a modernizáció, a gondolati szabadság általános kívánalma, az emancipáció mind szélesebb körű kivívása, a zsidóságnak a többségi társadalomba történő, egyre fokozódó asszimilációja, a szekularizáció növekedése, egyúttal az ezzel szinte párhuzamosan megjelenő (újra)vallásosodási igény, vagy legalábbis a hagyományok ápolásának igénye, mintegy a gyökerkeresés utáni vágy kifejeződéseként. Az egyéni késztetések, attitűdök és igények ezen túlmenően nagyon változatos képet mutatnak – a különböző régiók és személyek eltérő történelmi tapasztalata, társadalmi-kulturális helyzete okán.

Hazánkban a XIX. század közepén csak rövidéletű reformkezdeményezések voltak. A progresszív irányzat másfél évszázaddal később, a rendszerváltozás időszakában jelent meg. Csoportszintű szerveződésből 1992-ben vált hazánk első progresszív, haladó szellemiségű zsidó közösségévé Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség néven.

3.2. Az irányzat hazai megjelenésének társadalmi körülményei

Mielőtt az irányzat hazai megjelenését górcső alá vettem volna, röviden áttekintettem a magyarországi zsidóság történetének azon fejezeteit, amelyek meghatározóak voltak nem csupán az akkori, hanem a későbbi nemzedékek számára, amelyek részét képezik a mai zsidóság kollektív emlékezetének. Kiemeltem azokat a történelmi eseményeket és a hozzájuk kapcsolódó érzelmeket, amelyek az egyének életében sorsmozzanatokká váltak, és meghatározták az identitáskeresésük irányát. Visszatekintettem a Kiegyezés korának társadalmára, amely a magyar nemzet részévé tette a zsidóságot, és a vészidőkre, amely onnan kivaszította, majd a pártállami, szocialista rendszerre, amely újra visszafogadta, ám bizonyos zsidó (vallásos, cionista) identitásopciókat perifériára

szorított. Illetve azokra az eseményekre és folyamatokra, amelyek a rendszerváltozás hajnalán elvezettek közvetett vagy közvetlen módon az első hazai progresszív közösség megalapításához.

1989 a viharos politikai változások, a nagyszabású átrendeződések időszaka volt. Az 1980-as évektől sorra jöttek létre különféle csoportok, egyesületek, szerveződések, mozgalmak, vallási közösségek, amelyek újfajta identitásokat kínáltak tagjaiknak, vagy lehetővé tették az addig peremre szorított identitás-elemek nyílt kifejezését. (Angelusz – Tardos 1992) A Szim Salom annak a zsidó reneszánsznak is nevezett folyamatnak a terméke, amikor a társadalmi változások nyomán a lefojtott identitáselemek felszínre törtek, és az átalakulás okozta bizonytalanságban a zsidó gyökerek felkutatása, az identitáskeresés, az új közösség utáni vágy nem ritkán a zsidó tradíciókat ápoló közösségek felé vette az irányt.

Az első hazai progresszív zsidó közösséget olyan emberek alapították meg, akik kettős, magyar és zsidó identitással rendelkeztek, és igényük volt a hagyományok megismerésének és megélésének Magyarországon újszerű, modern megvalósítására. Annak, hogy egy kis baráti társaság a progresszív mozgalomhoz csatlakozott, egy angol progresszív zsidó házaspárral való véletlen találkozás volt a háttérben: az ő tapasztalataik keltették fel érdeklődésüket, és általuk kerültek kapcsolatba az angliai mozgalommal. Hazánk második progresszív közösségét a Szim Salomból kiváltak egy csoportja alakította meg 2006-ban, Bét Orim Progresszív Zsidó Közösség néven. Ők (magyar származású, 35 évig az Egyesült Államokban praktizáló) rabbijuk ösztönzésére az amerikai reform vonalat követik.

3.3. A progresszív irányzat hazai helyzetének alakulása

3.3.1. Az irányzat hazai fogadtatása

A progresszív judaizmus első hazai intézményét ellenszenv vette körül, integrációs törekvéseit határozott elutasítás fogadta. Ideológiájuk és gyakorlatuk a zsidó társadalmi mezőben stigmatizált volt. Megkérdőjelezték azt is, hogy egyáltalán *zsidó* közösségről van-e szó. A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (egy neológ ernyőszervezet) nem vette fel tagjai sorába. Az elutasítás indoka norma- és értékalapú volt, ám háttérben finansiális, intézményi és egyéb okok húzódtak: a szerep-egalitárius szellemiséggel és a női rabbival szembeni ellenérzések, valamint a híveik elvesztésétől való félelem, akik esetleg liberálisabb közösséghez csatlakoznának, illetve a zsidóság, a zsidó tradíció „eltűnése”, illetve a túlzott liberalizmus miatti aggodalom. A zsidó vallási intézményekből és a zsidóságban folyó diskurzusokból való kizártság megnehezítette a Szim Salom Közösség egzisztenciális helyzetét, beszűkítette lehetőségeit.

3.3.2. A változások értelmezése

A rendszerváltozás utáni évtizedekben egyre több válasz-alternatíva született meg arra a kérdésre, mit jelent zsidónak lenni és hogyan lehet zsidóként élni a magyar társadalomban, hogyan lehet a tradíció és a modernitás viszonyát értelmezni, adott esetben újragondolni. A folyamat 2005 és 2008 között élénkült fel a zsidó vallási és világi mezőben. 2005-ben a zsidóságban kialakuló sokszínűség a szervezetek szintjén kimondatott, és a tudományos szféra is elkezdett reflektálni rá. A meglévő intézmények és ideológiák mellett újabb utakat, szervezeti és kommunikációs formákat kezdtek keresni és kialakítani a zsidósághoz kötődő egyének és csoportok, amely kiterjedt az online térre, zsidó blogokra és fórumokra is.

A folyamat eredőjeként a magyar zsidóságban a diverzitás, a gondolatok és intézmények pluralitása értékévé válik, ami olyan társadalmi kontextust teremt, ahol a progresszív közösségek is elfogadásra és partnerségre tudnak találni.

A szervezeti kapcsolatok felvételében és megszilárdításában, a más közösségek képviselőivel való interperszonális és intézményi szintű kommunikáció hangnemében fontos szerepet játszanak a régi ismeretségek, személyes kapcsolatok (granovetteri megfogalmazásban: a gyenge kötések ereje), a pluralitás értékévé váló igenlése, és ezzel a progresszív zsidók másságának elfogadása. A különböző zsidó szervezetekhez tartozó egyének és csoportok ismeretséget kötnek olyan online és offline fórumokon, ahol globális és lokális kérdéseket vitatnak meg, és egy-egy téma kapcsán érdeklődve fordulnak a különböző, s így a progresszív vélemények és gyakorlatok felé is.

Úgy tűnik tehát, hogy a párbeszéd és az új összefogások olyan folyamatokat indítanak el, olyan attitűdváltozást, konkrét eredményeket vagy lehetőségeket teremtenek, amelyeket a progresszív közösségek hivatalosan, szervezeti, hitközségi minőségükben eddig nem tudtak elérni. Mindez igazolni látszik előzetes feltételezésemet arra vonatkozóan, hogy a progresszív szervezetek helyzetének javulása mögött – közvetlenül és elsősorban – nem belső okokat, hanem külső, társadalmi változásokat és ezek hatásait kell keresnünk. Ugyanakkor a belső erőforrások a kedvező hatásokat fokozni és az elért eredményeket stabilizálni tudták.

Rámutattam arra, hogy a hazai zsidó vallási és világi miliót bourdieu-i értelemben vett mezőnek tekinthetjük, ahol harc folyik egyrészt sajátos tőkefajtákért (gazdasági, rituális-kulturális erőforrásokért, elismertségért, elfogadásért), másrészt a játékszabályok átdefiniálásáért (a reform közösségek elfogadásáért, a zsidó-státusz, vagyis a „ki számít zsidónak” újragondolásáért), illetve a mezőben hatalmi pozícióban lévők (a neológia és intézményei) részéről a tőkék és játékszabályok megtartásáért. Ennek során a progresszív közösségek aktivizálják tőkéiket (személyes és intézményi kapcsolathálózatukat, vezetőik tudástőkéjét, elismertségét, presztízsét, valamint tagjaik

kulturális és emberi tőkéjét feladatvállalások formájában), és igyekeznek továbbiakra is szert tenni (pénzügyi forrásokat, tárgyadományokat szerezni, partnerségeket kialakítani, tudástőküket építeni, arculatukat kialakítani). (vö. Bourdieu 1978, 2000; Lengyel – Szántó 1998)

Működésük feltételeit tagjaik és szimpatizánsaik támogatása (tagdíjak, adományok, szja 1%-os felajánlások), önkéntes tevékenysége mellett pályázati forrásokból és külföldi támogatásból, progresszív hitközségek és magánszemélyek (anyagi és rituális tárgyi) adományainak segítségével igyekeznek évről évre megteremteni.

A két közösség vezetősége közös érdekeiket, valamint a hazai zsidóságban betöltött szerepüket látva az utóbbi években diplomáciai kapcsolatokat alakítottak ki, és egymásról mint „a másik” reform zsidó szervezetről gondolkodnak, írnak és beszélnek.

3.4. Mi jellemzi a progresszív zsidó identitásopciót és kik számára vonzó

3.4.1. Mit kínál és kiket vonz a progresszív alternatíva?

A hazai progresszív zsidó közösségek mindegyikében van a judaizmus(ok)ról szóló, illetve liturgiaoktatás, daltanulás, forrásszöveg-értelmezés, művelődési lehetőség, gyermekprogram. A Szim Salomban a zsidó vallási oktatás iránti érdeklődés kifejezettebb már az érdeklődők nagyobb létszámánál fogva is, így ott a liturgiaoktatás, a héber nyelvoktatás és a gyermekfoglalkozások korosztályonként, illetve tudásszintenként is differenciáltak. A Bét Orimban több programot kínálnak a zsidó kultúrával, a történeti és kortárs zsidósággal kapcsolatos témák megismerésére, ennek részeként szabadegyetemi előadásokat, filmklubot, felolvasó- és előadóestet szerveznek. Mindkét közösség igyekszik megszólítani a zsidóság felé közeledő embereket, felkínálva nekik egy nyitott, szabadon gondolkodó közösség életébe, programjaiba való bekapcsolódás lehetőségét, a zsidó kultúra és vallás megismerését, a zsidó identitásépítés támogatását.

A közösségek eleinte tagjaik személyes kapcsolathálózatán keresztül bővültek. Később olyanok is jöttek hozzájuk, akik olvastak róluk, felfigyeltek programjaikra, vagy külső rendezvényen találkoztak a közösség képviselőivel, illetve rátaláltak honlapjukra. Egyeseket a programok, másokat az irányzat szellemisége, a barátságos közösség vonzott, egy meghatározó személy (vallási vezető, barát), a tanulás lehetősége. Többen közeli hozzátartozójuk elvesztése után mentek el a közösségbe, mások egyéni útkeresésük során.

A hazai közösségek által kínált opciók napjainkban mindenekelőtt azokat szólítják meg, akik a zsidó hagyománytól jobbra elzártan éltek, és ismeretbővítéssel, élményszerzéssel közelednének a zsidó kultúra és hagyomány felé. A közösségek nyitva állnak minden érdeklődő előtt, vegyes házasságban élő, vegyes származási háttérrel rendelkező embereket is szívesen fogadnak.

Különösen szimpatizálnak vele azok a férfiak és nők, akiknek vallási kontextusban is igénye van gondolati szabadságra, emancipált felfogásra és gyakorlatra, a szabad választás lehetőségére. A progresszív közösségekbe járók döntő többsége értelmiségi, jobbára egyetemi végzettséggel. Ezek az eredmények alátámasztják előzetes várakozásaimat.

Az önmagukat közösségnek nevező csoportok szociológiai értelemben is közösségnek tekinthetők. (Ekként gondolkodnak magukról, és a külső érdeklődők is közösségnek látják őket.) Tagjaik társadalmi csoportként közös célokban osztoznak, amelyeket közösen valósítanak meg, „mi”-tudattal rendelkeznek. A tagok és az érdeklődők a közösségek jellemzőiként mindig kiemelik az emocionális szempontokat és a barátságos légkört, amelyek vonzó és megtartó tényezőt jelentenek számukra.

3.4.2. Identitás-(re)konstrukció progresszív közösségekben

A progresszív közösségekhez csatlakozóknak többes identitásuk van: magyar, zsidó és európai (vagy egyéb). A magyar kultúra részeseként szeretnék megélni zsidóságukat, és törekszenek a két identitásrészük harmonizálására.

A közösségekhez csatlakozók két csoportra oszthatók aszerint, hogy a közösséghez való csatlakozásuk után hogyan változott az identitásuk. Egy részüknek korábban nem volt erős a zsidó identitása, a közösségben töltött idő során identitásuk erősödött, érzelmileg intenzívebbé, tartalmilag gazdagabbá vált. Más részüknek korábban is erős volt a zsidó identitása, és éppen ezért csatlakoztak egy zsidó közösséghez. Náluk inkább új színekkel, tartalommal telítődött zsidó identitásuk, és progresszív zsidó identitásuk is kialakult. Mindkét csoportra elmondható, hogy csökkent zsidó identitásuk esetleges reaktív (és rejtőzködő) volta.

A zsidó önazonosságuk érzete orientálja (de nem determinálja) érdeklődésüket, társas kapcsolataikat, bizonyos témák iránti attitűdjüket, figyelmüket. Megmutatkozik zsidó témák iránti érdeklődésben, az ismeretbővítés igényében, kultúra- és médiafogyasztásban, valamint a zsidó hagyomány felé fordulásban, bizonyos vallási-kulturális gyakorlatok felelevenítésében is.

3.4.3. A zsidó valláshoz és hagyományhoz való viszony jellemzése

A zsidó hagyomány iránti érdeklődés van, akinél mindig megvolt, másnál egyéni (kamasz- vagy felnőttkori) útkeresés, másoknál egy meghatározó találkozás, olvasmányélmény folytán élénkült fel. A progresszív zsidó közösségek tagjai több zsidó szokást, hagyományelemet tartanak most, mint korábban, gyermekkori családjukban. Ez alól azok a háború előtt született emberek kivételek, akik hagyományörző, vallásos családban nevelkedtek, majd eltávolodtak a vallástól – ugyanis ők ahhoz képest kevesebbet tartanak. (vö. Kovács 2002)

Vannak, akik nem a vallási-spirituális érdeklődés, hanem inkább a közösségiség, illetve az intellektuális érdeklődés miatt járnak a közösségi programokra. Mások, ahogy több ismeretre tesznek szert, és rutinosabbá válnak a liturgiában, annál jobban élvezik ezeket a pillanatokat, s annál közelebb kerülnek a valláshoz is, és annál inkább nyitottak újabb ismeretek befogadására. A zsidó hagyományelemek felvétele kis lépésekben, belső készítés, tanulás, felkészülés után történik. A privát szféra mélyebb vallásossága (napi imával, áldásokkal, kósersági szabályok növekvő betartásával) egy szűkebb (de bővülő) körre jellemző. A Szim Salomban a fiatalabb generáció körében a vallás iránti érdeklődés, a gyülekezeti hitéletbe való bevonódás, illetve a mind több vallási-kulturális gyakorlat felelevenítése az elmúlt években kifejezetté vált (egyik fiatal tagjuk rabbinikus tanulmányokba is kezdett). A Bét Orimban is mind jobban érzékelhető a fiatalok részéről megmutatkozó spiritualitás iránti igény. Ez a tendencia alátámasztani látszik előzetes várakozásaimat.

3.4.4. Zsidó és progresszív zsidó identitásépítés

A zsidó identitás-(re)konstrukciójával párhuzamosan a progresszív közösségek tagjainak nem csupán zsidó, hanem bizonyos progresszív zsidó önazonossága, mondhatni felekezeti identitása is kialakult, amely a többségnél inkább a közösséghez való tartozás érzésén és tudatán, az irányzat értékeivel, ideológiájával való azonosuláson alapul, mintsem a konkrét vallásgyakorlaton, tehát inkább kulturális, mint vallási helymeghatározásként értelmezhető. A vallási-felekezeti vonzás legfontosabb elemei a közösségiség, a hagyomány megismerése, ápolása, a tanulás, továbbá az egyéni és kollektív identitásépítés lehetősége.

Osztom Eisenstadt (1992: 273) megállapítását, miszerint bizonyos hagyományelemek, illetve azok követése napjainkban a kollektív identitás szimbólumaivá, és így a zsidó önazonosság megélésének eszközeivé, kifejezőivé váltak. A kulturális megőrzésben és kontinuitásban is felfedezni vélem a jelentőségüket. A hagyományok megismerése és ápolása táplálja az egyéni és kollektív emlékezetet, demonstrálja és erősíti az etnikai-, illetve csoportidentitást, jelentésselivé és értékessé teszi a múlt örökségét, és segít megőrizni a jövő generációk számára.

A közösségek alapító és későbbi tagjai elbeszítették azt az építkező folyamatot, ahogy a mozaikos érzésekből, tudásból erős(ebb), biztosabb, tartalmában sokszínű zsidó identitást építettek fel. Ezek az „identitás-történetek” nemcsak interjúszituációban, hanem – és ez sokkal fontosabb – a közösség előtt és a közösségnek is megfogalmazódnak. Ilyen történetek az egész életúton, a családi és személyes élettörténeten (és ennek társadalmi kontextusán) végigtekintve, a közösséghez való csatlakozás óta eltelt változásokat átgondolva, mélyen átérzett, és a személyes történet mellett a zsidó történelemre és tanításokra reflektált formában átmeneti rítusok során

hangoznak el. Jelentőségük nemcsak személyes, hanem a közösség számára is fontosak. Az egyéni identitás a közösségekben formálódott, a közösség tagjaival való interakciók és a közös tevékenységek, élmények során. Visszajelzést, megerősítést jelentenek a közösség számára: céljainak megvalósulásáról, működéséről, szerepének fontosságáról az identitásépítésben, a hagyományátadás és a zsidó identitás személyes, családi, közösség és társadalmi kontinuitásában. Erősítik a kollektív (közösségi, zsidó és reform zsidó) identitást.

3.4.5. A progresszív irányzat társadalmi bázisa és támogatottsága

A progresszív közösségek helyzete, külső megítélése javult, nagyobb ismertségük, valamint belső építkezésük nyomán taglétszámuk és holdudvaruk mérete, és ezzel társadalmi bázisuk, támogatottságuk növekedett. Tagságuk mintegy száz, holdudvaruk néhány száz főre tehető. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy nem csatlakoznak a progresszív közösségekhez tömegesen. A tények azt mutatják, hogy a magyar zsidóság jelentős része nem a progresszív judaizmusban keresi és találja meg válaszait. A nyugaton népszerű modell átvétele és hazai adaptálása nem vonja maga után automatikusan az ottani sikert. Más korban, eltérő társadalmi viszonyok, igények és történelmi tapasztalatok közepette jelent meg, és ebből kifolyólag – amint a *sokféle modernitás* elméleti keretében rámutattam – a vallási reform és a progresszív alternatíva jövője a társadalmi körülmények és az elkövetkező társadalmi változások függvényében sokrétű és sokféle irányú lehet.

3.5. A progresszív irányzat és a két közösség helye és szerepe a hazai zsidóságban

A progresszív közösségek lehetőségeket nyújtanak a zsidósághoz való közeledésre, ismeretszerzésre, a zsidó identitás tartalmi gazdagítására, kifejezésére. Kulturális, közösségi és spirituális élményekkel támogatják az egyéni és kollektív zsidó identitásépítést. Szabadelvű, modern felfogásuk és gyakorlatuk vonzóvá, illetve élhetővé tesz egy olyan zsidó életformát, amely a zsidó vallási-kulturális gyakorlatok felelevenítése közepette táplálja az egyéni és kollektív zsidó önazonosság érzetét. Követőik és szimpatizánsaik ezért a magyarországi zsidóság szempontjából is fontos szerepet tulajdonítanak a mozgalomnak és az egyes progresszív közösségeknek a zsidó identitás (re)konstrukciójában, a zsidó hagyományok megismerésében, megőrzésében, és így a teljes zsidó identitásvesztés elkerülésében. Úgy gondolják, hogy a progresszív közösségek olyan rétegeket tudnak megszólítani, amelyek hagyományos hitközségekhez nem csatlakoznának, és szekularizált életvitelű emberek számára is elérhetővé, megismerhetővé teszik a zsidó kultúrát és hagyományt.

Lehetséges tehát, hogy a progresszív zsidó közösségek által kínált (vallásos, hagyományőrző és kulturális) identitásopciók hosszabb távon sokak számára jelentenek majd vonzó alternatívát. Az irányzat követői mindenesetre reménytelnek látják a jövőjét.

3.6. A zsidó vallási-kulturális hagyományhoz való visszatérés értelmezése

A kutatási eredmények elemzésekor arra a megállapításra jutottam, hogy az egyének és csoportjaik esetén a zsidó hagyomány és vallás iránti érdeklődés, illetve a vallási tevékenységet is végző közösségekhez való csatlakozás mögött *nem vallásos megtérés, hanem a zsidó identitásuk érzete*, önazonosságuk megragadásának és *kifejezési módjának keresése* áll (vallásos világnézettel, vagy a nélkül). Rámutattam bizonyos etnikai jellegű elemekre zsidó önazonosság- és összetartozás-érzésük háttérében, illetve ennek kifejezésében. Megállapítottam azt is, hogy az etnikai önazonosság érzete önmagában nem motivál tanulásra, hagyományőrzésre, egy közösséghez való csatlakozásra: *hanem, a zsidó identitás személyes és közösségben való megélésének, (re)konstrukciójának, kifejezésének vágya, egyéni és kollektív útkeresések alakítják az egyéni és társadalmi cselekvéseket.*

Tapasztalataim megerősítik Kovács (2002a) tézisének érvényességét, amely szerint nem a vallás népszerűvé válásáról van szó, mint inkább a fiatalabb generációknak az idősebb generáció *stigmatizált identitásától való megszabadulás* iránti késztetéséről, és az ezzel járó *újfajta identitás kereséséről*, amely esetükben a zsidó kultúra iránti érdeklődésben, bizonyos vallási-kulturális gyakorlatok felelevenítésében mutatkozik meg. (vö. Mars 2001)

A zsidó hagyományhoz és valláshoz való visszatérés háttérében az új definíciós törekvéseket, útkereséseket és sokszínűséget hangsúlyozó megközelítést (vö. Graham 2004; Kovács 2002a) a progresszív közösségek vonatkozásában is *alkalmas keretnek* találtam, mivel a többféle szintű és jellegű folyamatot együttesen kezelve és adekvát módon magyarázza a csatlakozók motivációit, társadalmi cselekvéseit – a társadalmi szinten érzékelhető tendenciákba illeszkedő, de alapvetően személyes és csoportszintű kereséseket, elmozdulásokat –, és kifejezi a közösségekben tapasztalt sokszínűséget. Feloldja a jelenségek asszimiláció-elméletek, vallásosság, vagy etnikai visszatérés kontextusában való leírásának, illetve ennek korlátozásokkal érvényes voltából adódó problémáit.

Másrészt, segít rámutatni arra, miért jelenthet egy olyan irányzat hosszabb távon potenciálisan vonzó alternatívát Magyarországon, amely a *zsidónak lenni* és a *zsidóként élni* kérdéseit kész folyamatosan újragondolni, és természetesnek tartja a hagyomány és az ahhoz való viszony állandó (adott kornak és társadalmi viszonyoknak megfelelő) *újraértelmezését*.

4. Főbb hivatkozások

- A. Gergely András [1995]: Bevezető. In: *Rövid etnoregionális elemzések.* (szerk. A. Gergely A.) Munkafüzetek 5. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, pp. 3–7.
- A. Gergely András [2005]: Kulturális antropológia: egy elmélet gyakorlata vagy egy történet elmélete? *Világosság*, XLVI. évf. 7-8. sz. pp. 15–36.
- Andorka Rudolf [1991]: Vallásosság és egyházak a 20. században – fő tendenciák és nyitott problémák. *INFO-Társadalomtudomány*, 17. sz. pp. 41–71.
- Andorka Rudolf [2006]: *Bevezetés a szociológiába.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Angelusz Róbert [1992]: A rejtőzködéstől a megnyilatkozásig. A látens közvélemény természetrajzához. In: *Értékrendek és társadalmi-kulturális változások. Válogatott tanulmányok.* (TS 3/2 kutatási beszámolók) (szerk. Somlai Péter), ELTE Szociológiai Intézet, Budapest. pp. 83–108.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert [1992] Ideológiai átrendeződések Magyarországon a pluralizmus időszakában. In: *Értékrendek és társadalmi-kulturális változások. Válogatott tanulmányok.* (TS 3/2 kutatási beszámolók) (szerk. Somlai Péter), ELTE Szociológiai Intézet, Budapest. pp. 62–82.
- Babbie, Earl [1998]: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Balassi Kiadó, Budapest.
- Barth, Fredrik [1969]: Introduction. In: *Ethnic Groups and Boundaries* (ed. Barth, F.), University Press, Oslo, pp. 9–38.
- Barth, Fredrik [1996]: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, VII. évf. 1. sz. pp. 3–25.
- Bauman, Zygmunt – JDC ICCD [2009]: Interview with Prof. Zygmunt Bauman. *JDC International Centre for Community Development*, 2009. Elektronikus megjelenés.
<http://jdc-iccd.org/files/interviewweb.pdf>
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas [1975]: *A valóság társadalmi megformálása.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, VI. évf. 36. sz., Budapest.
- Bibó István [1984]: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: *Zsidókérdés – asszimiláció – antiszemitizmus.* Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon. (szerk. Hanák Péter), Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 135–294.
- Bindorffer Györgyi [2001]: *Kettős identitás: etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Új Mandátum Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Bourdieu, Pierre [1978]: A szimbolikus tőke. In: (uő.) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése,* Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 379–400.
- Bourdieu, Pierre [1998]: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája* (szerk. Lengyel György – Szántó Zoltán), Aula Kiadó, Budapest, pp. 155–176.
- Bourdieu, Pierre [2000]: A mezők logikája. In: *Szociológiai irányzatok a XX. században* (szerk. Felkai Gábor – Némedi Dénes – Somlai Péter), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, pp. 418–430.
- Bögre Zsuzsanna [2002]: *Társadalmi-politikai változások hatása a vallásos identitás alakulására Magyarországon (1948–1990) – különös tekintettel az 1948–1964 közötti időszakra.* Ph.D. értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Szociológiai és Szociálpolitika Tanszék, Budapest.
- Brenner, Michael [2002]: Jewish Culture in Contemporary America and Weimar Germany: Parallels and Differences. In: *Jewish Studies at CEU, Yearbook II.* (ed. Kovács, András), CEU Press, Budapest.
- Brubaker, Rogers [2001]: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001/7-8. sz. pp. 60–66.
- Bryman, Alan [2001]: *Social Research Methods.* Oxford University Press, Oxford.

- Byrnes, Timothy A. – Katzenstein, Peter J. (eds.) [2006]: *Religion in an Expanding Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Chun, Ki-Taek [1983]: Ethnicity and Ethnic Identity: Taming the Untamed. In: *Studies in Social Identity* (eds. Sarbin, Th. R. – Scheibe, E.), Prager, New York, pp. 184–204.
- Csepeli György [1992]: *Nemzet által homályosan*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Dobbelaere, Karel [1981]: Secularization: a Multi-dimensional Concept. *Current Sociology*, Vol. 29, No. 2, pp.1–205.
- Dobbelaere, Karel – Jagodzinski, Wolfgang [1995]: Religious Cognitions and Beliefs. In: *The Impact of Values* (eds. Van Deth, Jan W. – Scarbough, Elinor), Oxford University Press, New York, pp. 197–217.
- Eisenstadt, Shmuel N. [1992]: *Jewish Civilization. The Jewish Historical Experience in Comparative Perspective*. SUNY Press, New York.
- Eisenstadt, Shmuel N. [1998]: Modernity and the Construction of Collective Identities. *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 39, No. 1, pp. 138–158.
- Eisenstadt, Shmuel N. [2000]: The Reconstruction of Religious Arenas in the Framework of ‘Multiple Modernities’. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 29, No. 3, pp. 591–612.
- Eisenstadt, Shmuel N. [2001]: The Civilizational Dimension of Modernity. Modernity as a Distinct Civilization. *International Sociology*, Vol. 16, No. 3, pp. 320–340.
- Erikson, Erik H. [1950]: *Childhood and Society*. Norton, New York.
- Erős Ferenc – Kovács András – Lévai Katalin [1985]: Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok? Interjúk. *Medvetánc*, 1985/2-3. sz. pp. 129–144.
- Erős Ferenc [1992]: A zsidó identitás szerkezete Magyarországon a nyolcvanas években. In: *Zsidóság, történelem, identitás* (szerk. Kovács M. Mária – Yitzhak M. Kashti – Erős Ferenc), T-Twins Kiadó, Budapest, pp. 85–96.
- Erős Ferenc [1993]: *A válság szociálpszichológiája*. T-Twins Kiadó, Budapest.
- Erős Ferenc [2001]: *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitás-stratégiák*. Janus – Osiris Kiadó. Budapest.
- Fenyő István [1999]: A zsidókérdés első elemzése Magyarországon. *Múlt és Jövő*, 1999/2. sz. pp. 49–58.
- Földvári Mónika – Rosta Gergely [1998]: A modern vallásosság megközelítési lehetőségei. *Szociológiai Szemle*, 1998/1. sz. pp. 127–137.
- Földvári Mónika [2003]: A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. *Szociológiai Szemle*, 2003/4. sz. pp. 20–33.
- Giddens, Anthony [2000]: *Szociológia*. Aula Kiadó, Budapest.
- Gitelman, Zvi [1999]: Reconstructing Jewish Communities and Jewish Identities in Post-Communist East Central Europe. In: *Jewish Studies at CEU, Yearbook I*. (ed. Kovács, András) CEU Press, Budapest; <http://web.ceu.hu/jewishstudies/yearbook01.htm>
- Gitelman, Zvi – Kosmin, Barry – Kovács, András [2003]: *New Jewish Identities: Contemporary Europe and Beyond*. CEU Press, Budapest.
- Glock, Charles Y. – Stark, Rodney [1965]: *Religion and Society in Tension*. Rand McNally, Chicago.
- Goffman, Erving [1998]: Stigma és szociális identitás. In: *Megismerés, előítélet, identitás*. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény (szerk. Erős Ferenc), Új Mandátum Könyvkiadó – Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, pp. 263–295.

- Graham, David [2003]: Secular or Religious? The Outlook of London's Jews. *JPR – PJC Report*, No.3. 2003. http://www.jpr.org.uk/Reports/PJC_Reports/no_3_2003/pjc_3_2003.htm
- Graham, David [2004]: European Jewish Identity at the Dawn of the 21st Century: A Working Paper. *JPR – PJC Report*, No.3. 2004. http://www.jpr.org.uk/Reports/PJC_Reports/European_Jewish_Identity_2004/pdf/European_Jewish_Identity.pdf
- Hall, Stuart [1997]: A kulturális identitásról. In: *Multikulturalizmus* (szerk. Feischmidt Margit), Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest, pp. 60–86.
- Hamilton, Malcolm B. [1998]: *Vallás, ember, társadalom. Elméleti és összehasonlító vallásszociológia*. Megújuló világképek Sorozat. AduPrint, Budapest.
- Hanák Péter (szerk.) [1984]: *Zsidókérdés – asszimiláció – antiszemitizmus*. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hegedűs Rita [2000]: *A vallásosság alakulása Magyarországon a kilencvenes évek kutatásainak tükrében*. Ph.D. értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék, Budapest.
- Hobsbawm, Eric J. [1993]: Etnikai identitás és a nacionalizmus. *Világosság*, 1993/4. sz., pp. 19–28.
- Horváth Zsuzsa [1995]: *Hitek és emberek*. Horváth Zsuzsa tanulmányai kisegyházakról, vallásos mozgalmakról. (szerk. Csákó Mihály). Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai–Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
- Jenkins, Richard [1994]: Rethinking Ethnicity: Identity, Categorization and Power. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 17. No. 2. pp. 197–223.
- Jenkins, Richard [1996]: *Social Identity*. Routledge, London–New York.
- Jenkins, Richard [1997]: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. Sage, London.
- Kaufmann, Franz-Xaver [1996]: Vallás és modernitás. *Replika*, 1996. május/21-22. sz. pp. 249-274.
- Karády Viktor [1984]: Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1945 és 1956 közötti helyzetének elemzésére. In: *Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon* (szerk. Kende Péter), Magyar Füzetek, Párizs, pp. 37–180.
- Karády Viktor [1992]: A Shoah, a rendszerváltás és a zsidó azonosságtudat válsága Magyarországon. In: *Zsidóság, identitás, történelem* (szerk. Kovács M. Mária – Yitzhak M. Kashti – Erős Ferenc), T-Twins Kiadó, Budapest, pp. 23–45.
- Karády Viktor [1997]: *Zsidóság – modernitás – polgárosodás*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- Karády Viktor [2001]: *Önazonosítás, sorsválasztás: A zsidó csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Karády Viktor [2002]: *Túlélők és újrakezdők: fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után*. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Katzenstein, Peter J. [2006]: Multiple Modernities as Limits to Secular Europeanization? In: *Religion in an Expanding Europe* (eds. Byrnes, T. A. – Katzenstein, P. J.), Cambridge University Press, Cambridge, pp. 1–33.
- Keményfi Róbert [2002]: Az „etnicitás” fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban. *Kisebbségkutatás*, XI. évf. 2. sz. pp. 376–383.
- Kovács András [1992]: Zsidó identitás és etnicitás. Zsidó identitásproblémák a háború utáni Magyarországon. *Világosság*, 1992/4. sz. pp. 280–291.
- Kovács András (szerk.) [2002]: *Zsidók a mai Magyarországon: az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése*. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest.

- Kovács András [2002a]: Zsidó csoportok és identitásstratégiák. In: *Zsidók a mai Magyarországon: az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése* (szerk. Kovács András), Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, pp. 9–40.
- Kovács Éva – Vajda Júlia [2002]: *Mutatkozás. Zsidó identitás történetek*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.
- Kovács Éva [2004]: Vakmerő tézisek az identitásról. In: *Nemzet a társadalomban* (szerk. Fedinec Csilla), Teleki László Alapítvány, Budapest, pp. 221–234.
- Kovács M. Mária – Yitzhak M. Kashti – Erős Ferenc (szerk.) [1992]: *Zsidóság, identitás, történelem*. T-Twins Kiadó, Budapest.
- Krappmann, Lothar [1980]. *Az identitás szociológiai dimenziói*. Szociológiai Füzetek, 21. sz., Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Kvale, Steinar [1996]: *InterViews*. Sage Publications, London.
- Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) [1998]: *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula, Budapest.
- Letenyei László [2006]: *Településkutatás I. Módszertani kézikönyv*. Új Mandátum Könyvkiadó – Ráció Kiadó, Budapest.
- Lofland, John [1971]: *Analysing Social Settings. A Guide to Qualitative Observation and Analysis*. Wadsworth Publishing Company, Belmont, CA.
- Luckmann, Thomas [1967]: *The Invisible Religion: the Problem of Religion in Modern Society*. Macmillan, New York.
- Löwy, Michael [1988]: *Rédemption et utopie. Le judaïsme libertaire en Europe centrale. Une étude d'affinité électorale. «Sociology d'aujourd'hui»*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Mars, Leonard [1999]: Discontinuity, Tradition, and Innovation: Anthropological Reflections on Jewish Identity in Contemporary Hungary. *Social Compass*, Vol. 46, No. 1, pp. 21–33.
- Mars, Leonard [2000]: Cultural Aid and Jewish Identity in Post-Communist Hungary. *Journal of Contemporary Religion*, Vol. 15, No. 1, pp. 85–96.
- Mars, Leonard [2001]: Is there a Religious Revival among Hungarian Jews Today? *Journal of Contemporary Religion*, Vol. 16, No. 2, pp. 227–238.
- Mason, Janifer [2001]: *Qualitative Researching*. Sage Publications, London.
- Miller, Stephen – Schmool, Marlena – Lerman, Antony [1996]: Social and Political Attitudes of British Jews: Some Key Findings of the JPR Survey. *JPR Report No. 1*. 1996. Institute for Jewish Policy Research: http://www.jpr.org.uk/Reports/PJC_Reports/no_1_1996/index.htm.
- Miller, Stephen [2003]: Changing Patterns of Jewish Identity among British Jews. Ch.3. In: *New Jewish Identities: Contemporary Europe and Beyond* (eds. Gitelman, Z. – Kosmin, B. – Kovács, A.), CEU Press, New York, pp. 45–60.
- Orbán Annamária – Szántó Zoltán [2005]: Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom*, 2005/2. sz. pp. 55–70.
- Papp Richárd [2005]: *Van-e zsidó reneszánsz? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy budapesti zsidó közösség életének tükrében*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.
- Pataki Ferenc [1988]: Identitás – személyiség – társadalom. In: *Az identitás kettős tükrében* (szerk. Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter), TIT, Budapest, pp. 17–38.
- Pataki Ferenc [2001]: *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Rosta Gergely László [2004]: *Vallásosság, politikai attitűdök és szekularizáció Nyugat-Európában 1981–1999*. Ph.D. értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék, Budapest.

- Sárkány Mihály [1989]: Az identitás kutatása az angol és amerikai szociál- és kulturális antropológiában. In: *Az identitás – kettős tükörben*. (szerk. Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter), TIT, Budapest, pp. 39–53.
- Sárkány Mihály [2000]: Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In: Uő. *Kalandozások a XX. századi kulturális antropológiában*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, pp. 89–99.
- Silverstein, Alan [1994]: *Alternatives to Assimilation: The Response of Reform Judaism to American Culture, 1840–1930*. «Brandeis series in American Jewish history, culture and life». Brandeis University Press, New England, Hanover and London.
- Szántó János [1998]: *Vallásosság egy szekularizált társadalomban* (szerk. Nagy Péter Tibor), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Szarvas Zsuzsa [2005] Kötelékek. A többes identitás kérdései mai magyarországi zsidó közösségek példáján. In: *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések* (szerk. Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László), Balassi Kiadó, Budapest, pp. 182–193.
- Szász Antónia [2002]: *Parázs. A magyar asszimilált zsidóság útkeresése. I. Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség*. Etnoregionális Munkafüzetek 87. (Sorozatszerkesztő A. Gergely András) MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.
- Szász Antónia [2008]: A progresszív judaista mozgalom és a tradicionális zsidó értékek és normák. A hazai mozgalom ideológiája és gyakorlata által indukált társadalmi diskurzus, egyéni és intézményi reflexiók. In: *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben* (Szerk. S. Nagy Katalin – Orbán Annamária) Gondolat Kiadó, Budapest, 97–107.
- Tajfel, Henri [1980]: Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás. In: *Előítéletek és csoportközi viszonyok* (szerk. Erős Ferenc), Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, pp. 40–70.
- Tajfel, Henri [1981]: The Social Psychology of Minorities. In: *Human Groups and Social Categories*, Cambridge University Press, Cambridge, London, New York. Ch. 15. pp. 309–344.
- Tomka Miklós [1992]: Három vallásszociológiai kongresszus 1991 nyárutóján. *Szociológiai Szemle*, 1992/3. sz. pp.139–144.
- Tomka Miklós [1994]: *Egyház és vallásosság a mai Magyarországon*. Budapesti Műszaki Egyetem Természet és Társadalomtudományi Kar Társadalom- és Gazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- Tomka Miklós [1996a]: A vallásszociológia új útjai. *Replika*, 1996. május/21-22. sz. pp. 163–171.
- Tomka Miklós [1996b]: A felekezeti struktúra változása Kelet- és Közép-Európában. *Szociológiai Szemle*, 1996/1. sz. pp. 157–163.
- Tomka Miklós [1999]: A magyar vallási helyzet öt dimenziója. *Magyar Tudomány*, 1999/5. sz. pp. 549–559.
- Tomka Miklós [2000]: *Vallásszociológia*. Jegyzet. http://www.fil.hu/uniworld/vt/szoc/tomka_1.htm
- Turner, John C. [1980]: A társadalmi összehasonlítás és a társadalmi azonosságtudat. A csoportközi viselkedés távlatai. In: *Csoportlélektan* (szerk. Pataki Ferenc), Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 694–732.
- Vincze Kata Zsófia [2006]: *Visszatérők a zsidó valláshoz Budapesten. A hagyománytól való elszakadás és a báál tsuvá jelenség kérdései*. Ph.D. értekezés. ELTE Néprajzi Doktori Iskola, Magyar és Összehasonlító Folklorisztika Doktori Iskola, Budapest.
- Weber, Max [1992]: *Gazdaság és társadalom 1-2*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

5. A témakörrel kapcsolatos saját publikációk

Referált szakmai folyóiratban megjelent cikkek:

Szász Antónia [2011]: Alternatív zsidóság. A Bét Orim Reform Zsidó Közösség. *Kisebbségkutatás*, várható megjelenés 2011/2. sz. (lektorálás alatt)

Szász Antónia [2010]: Progresszív zsidó tanulás. *Iskolakultúra*, 2010/11. sz. pp. 118–133. (ISSN 1215-5233)

Szász Antónia [2008]: Kultúrák diverzitása, modernitások pluralitása. *Kultúra és Közösség* – az MTA Szociológiai Kutatóintézet művelődéseméleti folyóirata. III. folyam, XII. évf. 2008/IV. sz. pp. 5–13. (ISSN 0133-2597)

Egyéb szakmai folyóiratban megjelent cikk:

Szász Antónia [2009]: Határmezsgyén. Progresszív közösségek a zsidó vallási mezőben. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, Tomus XVI.-Fasciculus 1., E Typographeo Universitatis, Miskolc, pp. 163–177. (ISSN 1219-543X)

Lektorált konferencia-kiadványban megjelent tanulmányok:

Szász Antónia [2008]: A progresszív judaista mozgalom és a tradicionális zsidó értékek és normák. A hazai mozgalom ideológiája és gyakorlata által indukált társadalmi diskurzus, egyéni és intézményi reflexiók. In: *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben* (szerk. S. Nagy Katalin – Orbán Annamária) Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 97–107. (ISBN: 978-963-693-028-8)

Szász Antónia [2007]: A progresszív zsidó vallási megújulási mozgalom konfliktuselméleti megközelítése. In: *A Dunaújvárosi Főiskola Közleményei XXIX/2. Bölcsész- és Társadalomtudományi Konferencia előadásai*. Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala, Dunaújváros, pp. 345–352. (ISSN 1586-8567)

Szász Antónia [2007]: Interkulturális konfliktus a zsidó vallási mezőben – Intercultural conflict within the Jewish religious field. In: *Valorile Multiculturalității – Multicultural Values* (szerk. Brassai László – Victor Sibianu) Státus Kiadó, Csíkszereda, pp. 270-279. (ISBN 978-973-1764-22-1)

Szász Antónia [2006]: A progresszív judaizmus társadalmi beágyazódása Magyarországon. In: *Az Andorka Rudolf emlékkonferencián elhangzott előadások*. Elektronikus megjelenés. http://web.uni-corvinus.hu/szoc/doc/andorka_konferencia/szasz.pdf

Könyv:

Szász Antónia [2002]: *Parázs. A magyar asszimilált zsidóság útkeresése. I. Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség. Etnoregionális Munkafüzetek 87.* (Sorozatszerk.: A. Gergely András) MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest. (ISBN 963 9218 64 2)

Könyvrészek:

Szász Antónia [2011]: A progresszív zsidó vallási megújulási mozgalom magyarországi helyzetének változása. In: *Kisebbségi és vallási identitás. Dolgozatok az antropológiai kutatómódszertan köréből* (szerk. A. Gergely András – Papp Richárd – Ausztrics Andrea), Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest. (közlésre elfogadva, megjelenés alatt)

Szász Antónia [2011]: Miben hoz újat a reform judaizmus? Hasonlóságok és különbségek a neológ, a maszorti és a reform irányzat között. In: *Kisebbségi és vallási identitás. Dolgozatok az antropológiai kutatómódszertan köréből* (szerk. A. Gergely András – Papp Richárd – Ausztrics Andrea), Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest (közlésre elfogadva, megjelenés alatt)

Szász Antónia [2010]: Reform zsidó válaszlehetőségek a „zsidónak lenni ma” kérdéseire. In: *A kollektív emlékezet stációi* (szerk. A. Gergely András – Varga Andrea), MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont Munkafüzetek 107. (Sorozatszerk. A. Gergely András) MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Budapest, pp. 120–151. (ISBN 978-963-7372-XX-X, ISSN 1416-8391).

Recenziók (nem referált szakmai periodikában):

Szász Antónia [2010]: „Definíciós és önreflexiós gátlásaink.” – Rékai Miklós gondolatai arról, miért nincs zsidó néprajzkutatás. (Összefoglaló és reflexió.) *Antroport Lapozó* online periodika, 2010. őszi szám; http://antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=181

Szász Antónia [2009]: Beszámoló az „Áldozat és ima” című vallástudományi konferenciáról. *Antroport Lapozó* online periodika, 2009. tavaszi-nyári szám; http://antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=117

Egyéb:

Szász Antónia [2004]: Reformzsidó mozgalom – élén egy rabbinővel. *Kistáska – az ELTE Társadalomtudományi Karának lapja*, 2004. november, pp. 7–9.

Szerkesztői-szerzői tevékenység:

A. Gergely András (főszerk.) – Szász Antónia (szerk.) [2010/11]: *Antropológiai – etnológiai – kisebbségtudományi glosszárium*. CD és online kiadvány. Nyitott Könyvműhely Kiadó – ELTE TÁTK, Budapest.

Konferencia-előadások (legalább absztrakt megjelent róluk):

- Szász Antónia (2010): Kritikus történelmi események nyoma az egyéni és kollektív emlékezetben c. bevezető előadás. „Kritikus történelmi események nyoma az egyéni és kollektív emlékezetben” c. műhelybeszélgetés az MTA PTI Kortárs és Történelmi Zsidó Kutatócsoport szervezésében, MTA PTI Tanácssterem, Budapest. 2010. február 18.
- Szász Antónia (2008): Határmezsgyén. Progresszív közösségek a zsidó vallási mezőben. „Kívülállás és beilleszkedés” c. konferencia a Miskolci Egyetem Szociológia Intézete szervezésében. MTA Miskolci Bizottsága épülete, Miskolc. 2008. november 12.
- Szász Antónia (2008): Sokféle modernitás: egy új elméleti keret. „Tudomány Hete a Dunaújvárosi Főiskolán”, Bölcsész- és Társadalomtudományi Konferencia, Dunaújvárosi Főiskola. 2008. november 11.
- Szász Antónia (2008): *Progresszív judaista mozgalom Magyarországon*. Előadás és szakmai vita az MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont Kortárs és Történelmi Zsidó Kutatócsoportja „Megértés határai” c. vitasorozatának keretében. MTA PTI Tanácssterem, Budapest. 2008. március 6.
- Szász Antónia (2008): Zsidó identitás-(re)konstrukció progresszív zsidó közösségben. „Continuity, Renaissance, Rupture. Folytonosság, reneszánsz, szakadás” (nemzetközi konferencia az MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont Kortárs Zsidó Kutatócsoport szervezésében). MTA PTI Tanácssterem, Budapest. 2008. január 17–18.
- Szász Antónia (2007): A progresszív zsidó vallási megújulási mozgalom konfliktuselméleti megközelítése. „Tudomány Hete a Dunaújvárosi Főiskolán”, Bölcsész- és Társadalomtudományi Konferencia. Dunaújvárosi Főiskola. 2007. november 13.
- Szász Antónia (2006): A progresszív judaizmus társadalmi beágyazódása Magyarországon. „Az Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság 2006. évi konferenciája”. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest. 2006. október 10.
- Szász Antónia (2006): A progresszív judaista mozgalom és a tradicionális zsidó értékek és normák. „Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben” c. konferencia, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar Szociológia és Kommunikáció Tanszék, Budapest. 2006. szeptember 8.
- Szász Antónia (2006): Progresszív zsidó közösség. „Szimbiózis Napok 2006”, „Vallások, hitek, szakralitások” szekció, Kultiplax Művelődési Központ, Budapest, 2006. április. 21.

Egyéb (előadás és kapcsolódó műhelybeszélgetés):

- Szász Antónia (2007): Érték- és érdekütközések. Workshop és műhelybeszélgetések. „Szimbiózis Napok 2007”, „Érték- és érdekütközések” c. blokk, Kortárs Építészeti Központ, Budapest. 2007. május 11–12.